

MAGYARORSZÁG AZ OSMÁN POLITIKÁBAN

Fodor Pál:

Magyarország és a török hódítás

Argumentum. Bp., 1991.

Mohács kétségtelenül olyan problémája történetírásunknak, amely körül régóta tart, s ideiglenes elcsitulásokat követően folyton megújul a vita. Az alapvető nézetkülönbségek már jóideje nem változtak, a történészek táborát megosztó frontvonal már-már megmerevedni látszik. Hasonló jellegű vitatéma lényegében a Mohács-korszak egésze, hiszen sokáig nemcsak a Jagelló-kor megítélésében jelentett Mohács elfogadott viszonyítási pontot, de az 1526-ot követő, nagyjából Buda török kézre kerüléséig, 1541-ig tartó időszak elemzésében is. Különösen a korabeli oszmán politikán való eligazodás szándéka bizonyult nehéz feladatnak, melyet sem a rendelkezésre álló oszmán források meglehetősen kevés száma, sem azok jellege nem könnyített meg. Jellemző, hogy az e kérdésben meglevő egymástól eltérő vélekedések ugyanazon források különböző értelmezésére vezethetők vissza. Így valóban általános álláspontot, mondhatnánk, várakozást idéz fel könyvében Fodor Pál, amikor nemcsak korábban figyelmen kívül hagyott vagy kevés figyelemre méltatott dokumentumok elemzésétől, hanem elsősorban az oszmán források eddigiektől eltérő szempontú faggatásától és főként újak felfedezésétől várt előrelépést, ha tesszik, elmozdulást a jelzett vitában. Maga négy ilyen, eddig ismeretlen török forrás közzétételével, s többnek a bevonásával próbál adalékokat nyújtani az oszmán politika megértéséhez, különös tekintettel annak Magyarországgal kapcsolatos el-

képzeléseire és 1541-ben részben realizálódó törekvéseire.

A szerzőnek nem volt szándéka gyökeresen új koncepciót felvázolni. Már a bevezetőben közli, hogy azokkal ért egyet, akik szerint a török Magyarország elfoglalására tört, s nem elégedett meg annak vallusi függésbe vonásával, e célt pedig a Balkánon már kipróbált és jól bevált lépéscsozatos, szakaszos hódítás stratégiájával kívánta elérni. Azt is korán világossá teszi, hogy nem akar csatlakozni azokhoz, akik Szulejmán személyét és politikáját csak a feltétlen elismerés és csodálat hangján képesek méltatni. *Rázsó Gyula* még csak 1526-ot nevezte oszmán szempontból elpuskázott lehetőségnek, olyan később helyrehozhatatlan hibának, amelyen Magyarország teljes meghódítása múltott. Fodor Pál már a szulejmáni éra első szakaszának, az 1520 és 1541 közötti időszaknak egészére vonatkoztatja ítéletét, mely szerint „Szulejmán helytelenül mérte fel saját erejét és a hatalmi erőviszonyokat, ezért olyan lehetőségeket taktikázott el Magyarországon 1520 és 1541 között, amilyenek később sem számára, sem utódai számára nem adódtak többé.” Nem is nevezi a jelzett időhatárok közötti oszmán politikát sajátosan szulejmáni találmánynak. Fontosabbnak tekinti az oszmán politikai hagyományok hatásának hangsúlyozását, mely még a nagy Szulejmántól sem kívánta meg, hogy új, de azt sem, hogy jól körvonalazható és határozott stratégiai elképzelései legyenek.

Fodor Pál könyvének világos tagolása tudatos logikai építkezés látható eredménye. Ezért miután a török politikával kapcsolatos történetírói vélekedések rövid számbavételével historiográfiai áttekintést nyújt a magyar és nemzetközi szakirodalom eddigi eredményeiről, külön foglalkozik 1541 eseményeinek részletes elemzése előtt az oszmán politika természetével s a

szulejmáni korszak első felének (1520–1541) Magyarországot illető főbb csomópontjaival. Eljárása lényegében hagyománytisztelő, hisz a török politika korábbi értelmezői is azzal kezdték vizsgálódásaikat, hogy megpróbálták eldönteni, vajon racionális-e az oszmán politikai és katonai vezetés, azaz hosszabb távú, ún. stratégiai elképzelések „számon kérhető”-e rajta. Bizonyos, hogy maga a racionalitás fogalma is koronként változó, pontos meghatározásához ezért körültekintő elemzésre van szükség. Ennek eredménye Fodor Pálnál is annak a már többségivé vált nézetnek a megerősítése lett, mely bizonyos fokú racionalitást nem vitat el az oszmán vezetőktől, s ezt leginkább a folytonos hódítás kényszerében véli felfedezni. Azaz annak tudatos felismerésében, hogy a tartós nyugalmi állapot a minden ízében, gazdasági és társadalmi felépítésében, hatalmi berendezkedésében és ideológiájában a hódításra épülő birodalom alappilléireit lazítja föl. A folytonos katonai akciók tehát az oszmán birodalom lételemei, vitás csak az lehet, mikor milyen irányba és milyen céllal leng ki az expanziós inga.

Tudjuk, hogy 1521-ben Magyarország felé mutatott, s ezt Nándorfehérvár bánta. Fodor Pál nem misztifikálja Szulejmán első magyarországi hadjáratát. Ő is úgy véli ugyan, hogy az új szultánnak már ekkor Buda elfoglalása és talán a vazallusi hűség kikényszerítése volt a célja, az oszmán politika nyugati fordulatóban mégsem igyekeznek valamiféle magasabb, minőségileg új stratégiai megfontolást láttatni. Apja keleti hódításai után – részben ezen elpusztított tartományokat kímélendő – pusztán a „szomszédság okán” fordult Szulejmán Magyarország ellen, hogy aztán öt esztendőn át békét hagyjon a legfontosabb örösbátyjától megfosztott országnak. Már *Kosáry Domokos* úgy vélte, hogy ezalatt az idő alatt Magyarország és a Porta diplomáciai kapcsolatai szüneteltek, ám még 1520 végéről maradt olyan talányos diplomáciai szál, amelynek felfejtése eddig is sok gondot okozott, s amelyek vizsgálótól a szulejmáni időszak első felének csomópontjait kutató Fodor Pál sem tekinthetett el. Eszerint 1520 végén török

kezdeményezésre folytak közvetlen magyar–török tárgyalások, 1524-ben pedig a magyarok próbálták meg a három évvel korábban elejtett fonalat újra fölvenni. Fodor Pál nemcsak az 1520-es, de az 1520-as alkudozásokkal kapcsolatban is hihetőnek tartja, hogy azokban nemcsak az oszmán csapatok Magyarországon történő esetleges átengedéséről, hanem adófizetési kötelezettség vállalásáról is szó esett. Az oszmán politikai hagyományok alapján persze az is joggal vélhető, hogy a Porta részéről a békés rendezésnek soha nem volt komoly szándéka, különösen olyan országokkal szemben nem, amelyeknek még hadseregével is biztosítani tudott. Hogy mennyire, azt Mohács tanúsította. 1526-ban Szulejmán befejezte 1521-ben félbehagyott vállalkozását. Magyarország ellenálló erejét végleg megtörte, bekebelezésével azonban tizenöt esztendő várta. Nagy kérdése a történetírásnak, vajon ez a tizenöt év az oszmán politika Magyarországgal kapcsolatos előzetes terveinek megfelelő, véglegesnek szánt állapotot rögzített-e az ország vazallusi függésbe vonásával, vagy pusztán olyan átmenetinek tekintett „szakaszt”, amely a teljes hódoltságot előlegezte meg. A probléma már Buda 1526-os megszállásával és kiűrtetésével kapcsolatban élesen vetődik fel. E valóban felettébb furcsa eseménysor magyarázatakor Fodor Pál a könyvének elején megfogalmazott véleményét igyekezett igazolni, mely a szakaszos hódítási stratégiában látta a bizonyítható oszmán politikai elképzelést. Utal arra, hogy az oszmán államférfiak a „fenyegető telre” és a „hiányos élelemre” hivatkoztak csupán, s *Acsády Ignác* szavait is helyeslőleg idézi, aki „erőteljesen hangsúlyozza a pillanatnyi katonai szempontok szerepét Buda kiűrtetésében”. Ezt követően több adatot sorol elő, melyek alapján úgy véli, hogy Szulejmán pusztán a „szakaszos taktikát követte”, amikor a magyar fővárost sorsára hagyta, s arról sem feledkezett meg, hogy a hódítási stratégia harmadik szakaszához szükséges szereplőről, a vazallusi függés felvállalójáról gondoskodjék (ez előbb II. Lajos lett volna, s csak később lépett a helyébe az új király, Szapolyai János). Mindez

azonban nem old fel minden kérdőjelet! Mindenekelőtt nem magyarázza meg kielégítően, hogy a már 1521-ben is Budát megcélzó szultán 1526-ban miért nem a főváros megtartására készül föl, s azt sem, vajon az 1520-21-ben még mindenféle távlatokban gondolkodó stratégiáról megfélemlítőnek állított Szulejmán mitől lett egyszerre ilyen tudatosan építkező, a „modellhez” szigorúan ragaszkodó hadvezér. Vagy arról lenne szó, hogy a taktikai, ha tetszik, pillanatnyi kényszer hatására kellett Szulejmánnak a harmadik szakaszt (vazallusság) is közbeiktatnia, s ezzel lemondania a negyedik szakasz (hódoltatás) közvetlen életbe léptetéséről? Ez esetben azonban az egyébként hátráltató jellegűnek, akadályozó tényezőnek előszámolt „taktikai kényszerek” voltaképpen a stratégia szabályos alkalmazása felé szorították a szultánt!

A következő évekre érvényes, s immár bizton Szulejmán nevéhez köthető stratégia már pontosabban körvonalazható. Fodor Pál véleménye szerint elsősorban a velencei diplomaták buzgalmának következtében nagyjából 1527–28 telére lett világos az oszmán hadvezetés előtt, hogy Magyarországon a továbbiakban nem Szapolyai János, hanem a szintén magyar királyi címet viselő Habsburg Ferdinánd lesz a Porta fő ellenfele. Ezért amíg a „kis bécsi királlyal” nem számolnak le, magyarországi pozíciójukat sem érezhetik biztonságban. Az 1529-ben és 1532-ben Bécs ellen vezetett török hadjáratokba ennél fogva Fodor Pál *Szakály Ferenc*szel egyezően a magyarországi helyzet rendezésének, pacifikálásának szándékát is látja. Ezek kudarcával magyarázza, hogy Szapolyai egyébként ideiglenesnek, s rövid életűnek szánt vazallus királyságát az oszmán hódító kénytelen volt meghosszabbítani. Fontos megjegyzése a szerzőnek, hogy a szultán nem az országot, pusztán a „királyságot” (*Regiam dignitatem et administrationem*) adta Szapolyainak, és az ország fölötti hatalomhoz még akkor is ragaszkodott, amikor látszólag Ferdinánddal egyezkedett arról. Jogosan látszik Fodor Pál azon megjegyzése is, mely „elhibázott vagy irracionális magyarországi oszmán politikával”

kb. az 1530-as évek közepétől kezdve számol: a status quo legitimizálása helyett Szulejmán továbbra is makacsul ragaszkodott vélt monopolhelyzetéhez, ami magyarországi uralmának állandó labilitását eredményezte. Talán az oszmán vezetés is érzékelte ezt, ezért terjedhettek el épp az 1530-as évek második felében olyan hírek, amelyek közeli veszélyként jelezték az oszmán bevonulást Magyarországra. Erre azonban mégis csak János király halála (1540) után került sor, ami azt a gyanút táplálja, hogy minden előzetes híresztelés ellenére a vazallusi status megszüntetésére Magyarországon a meglehetősen tehetetlennek látszó szulejmáni kormányzat csak erős külső hatások (János király örökösének kiskorúsága, Ferdinánd aktivitásának növekedése) következtében szánta rá végleg magát. Így annak a tételnek bizonyító ereje, mely szerint „az oszmán vezetésben már 1541 előtt megerősödtek azok a hangok, amelyek a megszállást sürgették”, nem látszik elegendőnek annak igazolására, hogy a vazallusi függés csupán jól kiszámított lépcsőfoka volt Magyarország alávetésének. A számbavehető források persze ezzel együtt sem vallanak egyértelműen arról, pontosan mikor és miként döntött Szulejmán Magyarország sorsának megváltoztatásáról. A gyanúba vehető időpont 1540 ősze vagy 1541 április–május hónapja, az új hadjárat céljai között pedig még Bécs is kimutatható, ám ezt Fodor Pál csak a magyarországi politikusok félrevezetését szolgáló álhírnék tekinti. Feltételezését bizonyosságáá teszi annak a török dokumentumnak az elemzése, amely a Buda megszállását megelőző héten talán a korábban portai követségben járt Werbőczy István információi alapján készült. Ebben a „jánosista” Magyarország vezetőinek birtokait vették lajstromba, és első fontos lépésként ezek elfoglalását jelölték meg. Azaz – Fodor Pál szavaival – „Magyarország megszállásának terve”, rekonstruálható a följegyzésből. Ennek a megszállásnak a terve, amely végülis elmaradt. Az 1541-es szultáni osztokodás eredményeként ugyanis csak Buda került közvetlen török uralom alá, az ország tisztántúli része „jogi – virtuális” szandzsák-

ként János Zsigmond (illetve valójában Fráter György) és Petrovics Péter birtoka lett. Fodor Pál szerint e részleges, „látszólag kevés bölcsességre valló” megoldásban a szakaszos hódítás elve köszön vissza. Bár ez Magyarországon látványosan csődöt mondott, Szulejmán Erdély és a Temesköz esetében ismét ezzel próbálkozott volna, hogy az ekként felszabaduló katonai potenciálját Nyugatra, Ferdinánd ellen fordíthassa. Ami aztán már 1526–41 között sem termelt sok babért, kudarcot vallott 1541 után is: ha Szulejmán 1541-ben még a maga elhatározásából engedett is bizonyos önállóságot Magyarországra keleti részének, néhány év múlva – Fodor szerint 1544 után – már kényszerű realitásként kellett azzal számolnia.

Mindent egybevetve Szulejmán magyarországi politikájáról felettébb nehéz megnyugtatóan nyilatkozni. Az egyébként sem a döntőbíró szerepét föl vállaló Fodor Pál elemzéséből világosan kiolvasható, hogy a szultán sem jó stratégia, sem jó taktikus nem volt. (Megjegyzendő, hogy a szerző néhol stratégiának, másutt taktikának nevezi az oszmán hódítás feltételezett elvét.) 1526-ban, úgy tűnik, mereven ragaszkodott az elődeitől örökölt koncepcióhoz, mely meghatározott „szakaszokban” látta a hódítás útját, s Budát ennek megfelelően kiürítette; 1541-ben ellenben föl rúgta merev konzervativizmusát, amikor nem ragaszkodott a stratégia „előírásaihoz”, s nem hódoltatta Magyarország egészét. E következetlenséget, vagy úgy is fogalmazhatnók, rugalmasságot látva a magam részéről Rázsó Gyula töprengését változatlanul aktuálisnak érzem, aki lassan két évtizede megjelent tanulmányában így fogalmazott: az oszmánok XIV–XV. századi hódításait elemezve ugyan „óhatatlanul bizonyos szakaszokat fedezhetünk fel”, ám nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy e fázisok kialakulásában mennyi a „tudatosság” és mennyi a „véletlen”. Fodor Pál tanulmánya arról mindenesetre meggyőzőhet, hogy érvényesüléséhez a mindenkor szultán személyes kvalitásain kívül a pillanatnyi erőviszonyok alakulása is fontos tényező volt.

Már az 1520 és 1540 közötti török politikai gyakorlat elemzéséből is kiderült, hogy az oszmán vezetők soha nem fukarkodtak a hangzatos szavakkal, főként ha a külföld felé próbálták hódításaik eszmei háttérét, indítékait magyarázni. Kötetének második tanulmányát Fodor Pál ennek az eszmei háttérnek, találó elnevezéssel ideológiai expanzióknak szentelte. Egy eddig kiadatlan török elbeszélés motívumait vizsgálva mutatja be az oszmán harcos ideológia két fő vonulatának, a szent háború (dzsihád) és az „aranyalma” (kizil elma) gondolatkörének kialakulását, fejlődését és társadalmi kötődését, s választ keres arra, milyen szerepet játszott Bécs és Magyarország a XVII. századi muszlim-török harcos ideológiában. Meggyőzően bizonyítja, hogy az eredetileg a hatalom belső legitimitását szolgáló szent háború tana csak idővel vált az oszmán hódítások általános eszmei háttérévé, hogy a XVII. századra már a hatalom korlátlan érvényesülésének is fékező erejévé legyen. *Teplý* nézetével szemben Fodor Pál a kizil elma gondolatkörének bizánci eredetét vallja, s benne egyszerre látja az oszmán világuralom és annak bukásának szimbólumát. A meghódítandó célt, vagy egyáltalán a hódítást magát jelképező „aranyalma” lényegi tulajdonságának a meghatározatlanságot érzi: vele folyton változó célt azonosítanak az oszmánok (Buda, Bécs, Róma), amivel egyrészt a hódítási vágyat, lendületet tartják folyamatosan életben, másrészt állandóan kitolják a megjósolt bukás idejét is. Fontos megfigyelése a szerzőnek, hogy a gondolati-ideológiai expanzió mindig túllépi a birodalom valós potenciáljából fakadó lehetőségeket. Így van ez Magyarországgal kapcsolatban is. Igényüket már kezdetben (II. Bajezid idején) Magyarország egészére jelentették be, s ennek mind szimbolikus, mind gyakorlatias érvrendszerét kidolgozták. Az előbbi példája a magyar korona szimbólumának török értelmezése, mely szerint az Nagy Sándortól származik, s így annak utódként a padisah jogos tulajdona. 1529-ben már ennek szellemében koronázták meg Szapolyai Jánost. Némileg egyszerűbb a hadijog elve, melynek értelmében 1526-tól kezdve

Magyarország Szulejmán „karddal meghódított saját országa lett”, s ebben osztozkodni nem óhajtott.

Feltűnő egybeesést mutat ideológia és politikai gyakorlat Bécs esetében. Ahogy Szulejmán több hadjáratáról bizonyosan kimutatható, hogy azokat Bécs ellen vezette, s a 17. századi oszmán harcoknak is fő csapásiránya erre irányult, úgy ezt a tételt az ideológia is pontosan megfogalmazta, sőt visszaigazolta azt a felismerést is, hogy Magyarország hódoltatásának kulcsa Bécs elfoglalásában van. Ebből a szempontból is érdekes adatokat szolgáltat a szerző által elemzett török elbeszélés.

Benne ugyanis a korabeli szóhasználatban a törökkel szövetséges magyarok jelölésére használt orta madzsar csapat is a hitetlenek oldalán harcolt a Bécsért folyó küzdelemben, azaz noha a mindennapi politika elismerte és fel is használta a magyarok körében időről-időre megerősödő török orientációt, az ideológia ilyen engedményt nem tett. Magyarország sorsa azonban, bár kétségtelenül kiszemelt áldozata volt az oszmán hódításnak, szerencsére nem a török harcos ideológia szándékai szerint alakult.

Lele József